

بیستمین کنگره سالانه تاریخ علم نزد عرب

دانشگاه حلب، سوریه، مهر ۱۳۷۸

دکتر ابوالقاسم امامی

گزارشی که در پی می‌آید حاصل سفر جناب آقای دکتر ابوالقاسم امامی عضو هیأت‌امنا و هیأت علمی مرکز نشر میراث مکتوب به سوریه می‌باشد. ایشان که از محققین گرانمایه کشورند با ارائه مقاله‌ای از طرف این مرکز به کنگره مزبور دعوت شدند.

بیستمین کنگره سالانه تاریخ علم عرب (اسلامی)^۱ در تاریخ ۲۵ تا ۲۷ سپتامبر ۱۹۹۹ برابر با ۳ تا ۵ مهر ۱۳۷۸ به مدت سه روز در تالار اجتماعات مرکز میراث علمی عرب دانشگاه حلب تشکیل شد. این کنگره که زیر نظر و با پیام نخست‌وزیر سوریه برگزار گردید، در ساعت ۱۱ روز شنبه گشایش یافت و در ساعت ۱۲ سخنرانان سخنرانیهای خود را آغاز کردند.

در آیین گشایش کنگره در آغاز وزیر آموزش عالی سوریه به نیابت از نخست‌وزیر درباره لزوم شناخت تاریخ علم و کوششهای پیشینیان به منظور ادامه راه آنان سخن گفت. سپس آقای محمد علی حوریه رئیس دانشگاه حلب و دکتر خالد ماغوط مدیر مرکز میراث علمی عرب (اسلامی)^۲ و رئیس جمعیت سوری تاریخ علوم^۳ هر کدام به نوبه خود در اهمیت شناخت تلاشهای علمی گذشتگان و پیگیری روز آمد کار آنان سخن گفتند.

سخنرانیهای شرکت کنندگان در هشت جلسه ایراد گردید که جلسه نخست، ویژه بزرگداشت ابن العوام بود. در این جلسه آقای محمد فجه رئیس جمعیت عادیات (حلب) درباره اوضاع سیاسی و اقتصادی عصر ابن عوام، زهیر حمیدان (دمشق): حرکت فکری عصر ابن عوام، دکتر نشأت الحمارنه (دمشق): ابن عوام و گیاه شناسان عرب (اسلامی)، دکتر احد حلوبی (حلب): راههای تکثیر درخت موزد ابن عوام، و دکتر محمد هشام النعسان (حلب): روش علمی ابن عوام سخن راندند.

سخنرانان دومین جلسه عبارت بودند از: دکتر سامی شلهوب معاون علمی معهد (حلب): اسطرلاب موزه ملی حلب، دکتر علاءالدین لولح (حلب): ابداع فنی و هنری در بناهای تاریخ اسلامی، دکتر علی اسحاق (اردن): مساحت مثلث از راه اضلاع آن، دکتر مصطفی موالدی (حلب): تحول ریاضیات نزد مصنفان علوم در تمدن عربی (= اسلامی)، دکتر طارق الکاتب (عراق): نمونه‌ای از میراث عرب (اسلامی) در علوم ریاضی.

سخنرانان جلسه سوم: دکتر احمد صالح رابضه (یمن): مکتب یاقوتی در عدن، دکتر خلیل حسن الزرکانی (عراق): ساخت اقتصاد شهری عربی و اسلامی، خانم دکتر غماری امینه (الجزایر): مشکلات شهرهای قدیم به ویژه تلسمان، خانم دکتر وفاء النعسان (حلب): معماری شناسی مناره مسجد جامع حلب، خانم مهندس لمیاء الجاسر (حلب): ویژگیهای معماری مدارس عصر ایوبی در حلب.

جلسه چهارم: دکتر بشیر الکاتب (حلب): خونریزی در طب قدیم ویژه در طب ابن سینا، دکتر رمزیه اطراقجی (عراق): چشم در کتاب العهده الکحلیه، دکتر مونس محمود غانم (طرطوس): خال پلک در کتابهای سرمه شناسی، دکتر محمد مروان السبع (حلب): اسب در کتاب الیبطره (دامپزشکی) تاج الدین، دکتر محمود مصری (حلب): بهداشت محیط زیست از دیدگاه ابی زید بلخی.

جلسه پنجم: دکتر نقولا فارس (لبنان): نهیای جبر عرب-شرف الدین طوسی، دکتر صبری فارسی الهیتی (عراق): نوآوریهای عرب در علم فلک، دکتر جلال الدین خانجی (حلب): حرکت سایه و تعیین خط زوال، دکتر ابوالقاسم امامی (ایران): مسکویه و علم کیمیا (بررسی تتمه کتاب کنز الحکمه او)^۴، مهندس فهید ویری (حلب): جزری و دستگاههای اندازه گیری دقیق.

جلسه ششم: خانم دکتر نبیله عبدالمنعم (عراق): بررسی کتاب

مصالح الإبدان و الأنفس احمد بن سهل بلخی، دکتر مصطفی احمد شحاته (مصر): تاریخ درمان از طریق استنشاق، دکتر اکرم منیب (اردن): آموزش پزشکی در سنت علمی عربی-اسلامی، دکتر فیصل دبیسی (حلب): بزرگان طب سریانی-عربی، دکتر عبدالناصر کعدانی (حلب): داروهای آرایشی در طب ابن سینا.

جلسه هفتم: دکتر سیمون حایک (اسپانیا): درباره ابن بصال، دکتر محمد علی عبدالله (اردن): اوضاع کشاورزی در اندلس تا تشکیل دولت اموی در اندلس، خانم دکتر صباح ابراهیم سعید شیخلی (عراق): شیوه‌های کشاورزی و آبیاری در سودان در ادوار شکوفایی اسلامی، دکتر عبدالرزاق احمد السامرای (عراق): قاطول کسروی یکی از طرح‌های آبیاری عصر عباسی، دکتر محمد علی الزرکان (حلب): جواهر و سنگ‌های قیمتی.

جلسه هشتم: طغرائی، یکی از پیشروان علم کیمیا پس از جابر بن حیان، خانم دکتر امیره اومری (دمشق): نقش دانشمندان عرب (= اسلامی) در تحول علوم طبیعی، دکتر احمد قدور (حلب): لغت شناسان عرب (= اسلامی) و دستگاه نطق، خانم دکتر بثینه جلیخی (حلب):

شکوک رازی بر جالینوس، دکتر احسان هندی (دمشق): نخستین نسخه خطی عربی در چگونگی ساختن توپ (جنگ افزار).

ایرانی و دانشمندان سایر ملل اسلامی در اقلیت اند. اینجانب در گفتار خود که درباره مسکویه رازی و علم کیمیا بود به گونه‌ای ظریف و بی‌هیچ برخوردی اشاره‌ای به این مطلب داشته‌ام چنانکه در وقت‌های آزاد و در محافل استادان شرکت کننده نیز به همین روش، یعنی با توجه به همه جوانب و حساسیتها تذکرات رقیقی داده‌ام.

مقدر چنین بود که سخنرانی نگارنده و سخنرانی یک سخنران دیگر، که هر دو در تاریخ علم کیمیا بود، از سوی هیئت رئیسه یکی از جلسات به عنوان نوآوری در کنگره امسال شمرده شد و چند تن از استادان شرکت کننده تصمیمی از سخنرانی نگارنده برای خود برداشتند.

موضوع این کنگره موضوعی است برانگیزنده که برای آگاهی نسل امروز از چگونگی تلاش‌های پیشینیان در تاریخ علم بسیار سودمند است. چنانکه جا دارد، در ایران نیز کنگره دو سالانه منظمی برای تاریخ علم برگزار شود. تا از یک سو، نسل امروز ضمن آگاهی از تلاش‌های نیاکان خود، به ادامه راه آنان ترغیب شود، و از سوی دیگر، هویت ایرانی گروه کثیری از دانشمندان اسلامی آشکار و مایه افتخار و دلگرمی بیشتری برای ما ایرانیان گردد.

کنگره ابن عربی

در روز پنجشنبه و جمعه ۲۳-۲۴ سپتامبر یعنی بلافاصله قبل از کنگره تاریخ علم (۲۵-۲۷ سپتامبر) کنگره‌ای تحت عنوان همایش شیخ اکبر محیی‌الدین ابن عربی تشکیل شد. دکتر آذرشب رایزن فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دمشق و همچنین دکتر غلامرضا اعوانی رئیس انجمن حکمت و فلسفه ایران برای شرکت و ایراد سخنرانی در آن دعوت شده بودند. بنابراین فرصتی شد مغتنم تا نگارنده نیز در جلسات آن حضور یابد. از سوی دیگر: از آنجا که مدعو ایرانی دیگر یعنی دکتر کمال علوی تهرانی از قم توفیق حضور در کنگره را نیافته بود و نام او در برنامه سخنرانی کنگره آمده بود، آقای دکتر آذرشب رایزن محترم فرهنگی پیشنهاد کرد که برای پررنگ‌تر شدن حضور ایران در این کنگره، مقاله مدعو غایب را نگارنده به نیابت ایراد کند. گفتاری بود به عربی تحت عنوان: مقایسه روش عرفان نظری ابن عربی با حکمت متعالیه ملاصدرا.

ارزیابی کنگره تاریخ علم حلب و نکاتی در حاشیه

کنگره سالانه تاریخ علم حلب از کنگره‌های معتبر بین‌المللی است که گاه در سطح عربی اسلامی و گاه در سطح بین‌المللی در مرکز میراث علمی دانشگاه حلب برپا می‌گردد. کنگره‌ای است در باب تاریخ علوم اسلامی که سخنرانان بر حسب زمینه تخصص یا مطالعات خود به نکته‌هایی در تاریخ علمی از علوم و یا در اهمیت روش علمی دانشمندی از دانشمندان تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی می‌پردازند.

نام کنگره که در تاریخ علم اسلامی و تلاش‌های مسلمانان سراسر جهان اسلامی است، تحت تأثیر سنت خاورشناسان که باب طبع برادران عرب مانیز هست، چنین است: «المؤتمر السنوی العشرین لتاریخ العلوم عند العرب: بیستمین کنگره سالانه تاریخ علم نزد عربان» در حالی که مهمترین شخصیت‌های تاریخ علم و بیشترین آنها

نگارنده این پیشنهاد را که از سر دلسوزی و میهن دوستی بود پذیرفت و گفتار مفصل نامبرده را در چارچوب وقت مقرر به تلخیص ارائه کرد. این کنگره که در تالار دانشکده پزشکی دانشگاه حلب برگزار شد کار خود را در پنج بهر زمانی یعنی در پنج جلسه دنبال کرد.

در آیین گشایش کنگره دکتر محمد علی حوریه ریاست دانشگاه حلب، استاد محمد قجه رئیس انجمن عادیات، دکتر طاهر بادنجکی رئیس دانشکده ادبیات دانشگاه حلب، شیخ دکتر احمد حسون مفتی حلب به نمایندگی از سخنرانان، و دکتر محمد علی آذرشب رایزن فرهنگی ایران در دمشق به نمایندگی از میهمانان سخن گفتند.

در جلسه نخست سخنرانیها، دکتر نقولا زیاده (دانشگاه امریکایی بیروت) تحت عنوان: عصر محیی الدین ابن عربی؛ دکتر در کزنلی تحت عنوان زندگی و روش فلسفی ابن عربی؛ استاد محمد کمال درباره تألیفات ابن عربی سخن گفتند.

در جلسه دوم، دکتر عبدالکریم الیافی (دانشگاه دمشق) تحت عنوان: فلسفه زیباشناختی نزد ابن عربی و هگل؛ دکتر محمد علی آذرشب (رایزن فرهنگی ایران در دمشق) تحت عنوان: جلال و جمال در ادب ابن عربی؛ دکتر عصام قصبی (دانشگاه حلب) با عنوان: وحدت وجود در اندیشه و شعر ابن عربی ایراد سخن کردند.

در جلسه سوم، دکتر کمال علوی تهرانی تحت عنوان: مقایسه روشن عرفانی نظری ابن عربی با حکمت متعالیه ملاصدرا، که نگارنده به نیابت ایراد کرد؛ دکتر محمد الحلول (دانشگاه آل البیت اردن) درباره صور تقلید و ابتکار در شعر ابن عربی؛ استاد محمد قجه (رئیس جمعیت عادیات حلب) پیرامون موشحات ابن عربی؛ نبیل سلیمان (منتقد و داستان نویس از لاذقیه) تحت عنوان: تصوف در داستانهای عربی.

در جلسه چهارم، دکتر محمود عکام (حلب) تحت عنوان: انسان در اندیشه ابن عربی، دکتر سعادت حکیم (لبنان): عشق در اندیشه ابن عربی؛ دکتر حسن صدیق (حلب): زن در اندیشه ابن عربی؛ استاد حسان عزت (دمشق): شهروندی و بیگانگی در اندیشه ابن عربی.

در جلسه پنجم، دکتر احمد حسون (مفتی حلب) تحت عنوان: ابن عربی به عنوان یک مجتهد؛ دکتر غلامرضا اعوانی (ایران): کتاب وجود در عرفان ابن عربی؛ استاد فواز حجو (حلب): قطعه شعری با الهام از ابن عربی، استاد محمد قجه (حلب): قطعنامه و توصیه‌ها.

در پایان هر جلسه چند تن از حاضران چندان که وقت اجازه می داد پرسشهای خود را مطرح می کردند و سخنران به آنها پاسخ

می گفت. مهمترین نکته‌ای که بحث برانگیز شد شک و تردید در این بود که ابن عربی اصول نظری عرفان را تدوین کرده باشد، که موافق و مخالف در این باب در بحثی داغ به اظهار نظر پرداختند.

دیدارهای فرهنگی و بازدیدها در دمشق و حلب

علاوه بر شرکت در کنگره تاریخ علم و کنگره ابن عربی در حلب، و زیارت حضرت زینب و رقیه و رأس الحسین در دمشق، در این سفر، دیدارها و بازدیدهایی دست داد که هر کدام به نوبه خود بسیار با ارزش بود.

سخنرانی نگارنده در جمع استادان

گروه تاریخ دانشگاه دمشق

پس از بازگشت از کنگره تاریخ علم حلب، و به ابتکار رایزن محترم فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دمشق، دیداری با گروه تاریخ دانشگاه دمشق ترتیب یافت. در این دیدار و با هماهنگی قبلی، نگارنده، در زمینه تجارب الامم و تاریخ نگاری ابوعلی مسکویه رازی سخن گفت که با حسن استقبال استادان گروه (۲۲ نفر) روبرو شد. سپس استادان پرسشهایی را در همین باب مطرح کردند که نگارنده به آن پاسخ داد. آنگاه بحث به مناسبات تاریخی و فرهنگی ایران و عرب و داد و ستد واژگانی دوزبان فارسی و عربی و نیز ادب مشترک اسلامی کشید که در محیطی گرم و صمیمی پایان گرفت.

در این جلسه، و در میانه سخنان نگارنده که در باب اهمیت تجارب الامم به عنوان یک منبع مهم پژوهشهای تاریخی و کار خاورشناسان سخن می گفتم، ریاست گروه تاریخ دانشگاه دمشق، از نگارنده برای شرکت در کنگره تاریخی-فرهنگی و نقش خاورشناسان که قرار است در نیمه مارس سال ۲۰۰۰ در دمشق منعقد شود دعوت به عمل آورد.

بازدید از مکتبه الأسد و ملاقات با

دکتر غسان اللحام ریاست مکتبه

در این دیدار، به پیشنهاد رایزن محترم فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دمشق، یک جلد قرآن مترجم به ترجمه نگارنده، برای اهدا به مجموعه ترجمه‌های قرآن کریم در مکتبه الاسد تسلیم آقای دکتر اللحام شد.

بازدید از مجمع اللغة العربیة دمشق (المعجم العربی السوری)

سابق، و دیدار با آقای دکتر شاکر الفحام

در این دیدار مسایل فرهنگی و فرهنگستانی در محیطی گرم و صمیمی مورد بحث و گفتگو قرار گرفت.

دو کنگره فرصتی بود که با یکی از استادان نامی و معمر عرب

یعنی دکتر نقولاز یاده در طول جلسات دیدار کنیم. وی متولد ۱۹۰۲ میلادی است که اینک (۱۹۹۹ میلادی) در ۹۷ سالگی سرزنده و شاداب در جلسات سخنرانیها حضور می‌یافت و سخنرانی نانوشته و نغزی نیز داشت.

جلسات دو کنگره روزانه در مطبوعات و رادیو و تلویزیون انعکاس می‌یافت. نگارنده نیز به نوبه خود در دو مصاحبه کوتاه مطبوعاتی و تلویزیونی سوریه شرکت نمود.

نگارنده در پایان بر خود واجب می‌بیند که از مدیر عامل مرکز نشر میراث مکتوب، آقای اکبر ایرانی، قدردانی و سپاسگزاری کند، که اگر تشویق، دستگیری و تمهیدات مشارالیه در تهران و هماهنگی با دمشق نبود، بالی برای پرواز نبود و سخنرانی این جانب که قبلاً به حلب ارسال شده بود هرگز ارائه و ایراد نمی‌شد، گفتاری که موضوع آن به عنوان موضوعی نو در کنگره تاریخ علم حلب تلقی گردید و

مورد استقبال قرار گرفت.

همچنین از رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در دمشق آقای دکتر محمد علی آذر شب بسی سپاسگزارم که در مدت اقامت و در طول کنگره اول (کنگره ابن عربی) در حلب و سپس دوباره در دمشق پس از بازگشت از کنگره دوم (کنگره تاریخ علم) در پذیرایی و اهتمام در ترتیب دیدارهای فرهنگی از هیچ لطفی دریغ نکرده است.

پی‌نوشت‌ها:

۱. المؤتمر السنوي العشرین لتاریخ العلوم عند العرب [=عند المسلمین]
۲. معهد التراث العلمی العربی [=الاسلامی]
۳. الجمعية السوریة لتاریخ العلوم
۴. علم الکیمیا عند مسکویه من خلال مخطوطة تمة کتابه: کنز الحکمة
۵. قاطول کسروی: نهري است در بالای نهر هارون الرشید که به دستور خسرو انوشیروان حفر شد. (معجم البلدان)
۶. مذدة الشیخ الاکبر محبی الدین ابن عربی (حلب ۲۳-۲۴/ایلول ۱۹۹۹)

تازه‌های
میراث مکتوب

مکارم الاخلاق

شرح حال زندگانی بیست و هفت نفر نوایی

تألیف

میراث‌میر میرزا علی‌اکبر
(۱۸۸۰-۱۳۱۴ ق)

مدرسه تحسین
میراث مکتوب

مکارم الاخلاق، نوشته غیاث‌الدین خواندمیر، تصحیح محمد اکبر عشیق، ۲۹۵ صفحه، ۱۵۰۰۰ ریال

خواندمیر مکارم الاخلاق را به جهت قدردانی از یاور و حامی خود نوایی در بیان سجایای اخلاقی و ذکر خدمات مفید مادی و معنوی او تألیف کرد. در این اثر از عنایت نوایی به علما و شهباز و نویسندگان و ذکر صفات پسندیده او چون رأفت، تواضع، جود و سخاوت؛ دینداری و پرهیز از تعلقات دنیوی؛ ساخت و مرمت ابنیه و اماکن مذهبی و عام المنفعه مانند مساجد، خانقاهها، مدارس، حمامها؛ آثار منظوم و منثور و لطایف و مطایبات پندآمیزش؛ پیوند با خواجه عبیدالله احرار نقشبندی و سرانجام مرگ وی سخن می‌رود.

جواهر الاخبار

تجزیه تاریخ ایران از تاسف تا تامل ۱۸۴۰ م ق

تألیف

بوداق منشی قزوینی

مدرسه تحسین
میراث مکتوب

جواهر الاخبار، تألیف بوداق منشی قزوینی، تصحیح محسن بهرام‌نژاد، ۱۳۷۹، ۳۱۷، ۱۵۰۰۰ ریال

اثر مطبوع حاضر دربرگیرنده بخش پایانی جواهر الاخبار بوده و طی آن شرح احوال و حکمرانی دو طایفه ترکمان قراقویونلو و آق قویونلو و همچنین بیان ظهور و بسط قدرت سلسله صفویه تا آغاز تخت‌نشینی شاه اسماعیل دوم آمده است. اشاره مؤلف به مطالب مهم و تازه تاریخی و پرداختن به مسائل اجتماعی و اقتصادی و بیان برخی اصطلاحات دیوانی مهجور، بر اهمیت این اثر از حیث مطالعات تاریخی در تاریخ ایران افزوده است.